

Πολύτιμες υποθήκες

(Ο ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ, ΟΙ ΗΡΩΕΣ ΤΟΥ, Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ)

ΤΟΥ κ. ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ

Μαζί με πολλούς άλλους έορτασμούς τελείωσαν και οι τιμητικές εκδηλώσεις για τον Ίωάννη Κονδυλάκη, που κατά λάθος είχαν άρχισει πέρσι, — γεννήθηκε όχι το 1861 αλλά το 1862 στη Βιάννο της Κρήτης, — και συμπληρώθηκαν αυτές τις ημέρες μ' ένα πανηγυρικό τεύχος. Τι ήταν και τι έπρόσφερε ο «Διαβάτης», ο θαυμαστίος χρονολόγος παλαιότερων άθηναϊκών έφημερίδων, κι' ο συγγραφέας του «Πατούχας», του «Όταν ήμουν δάσκαλος», της «Πρώτης αγάπης» και άλλων μικρότερων, δηλαδή συντομώτερων, διηγημάτων, δεν χρειάζεται, νομίζω, να το έξηγησουμε. Ο Κονδυλάκης υπήρξε δημοφιλής στην προηγούμενη γενεά, έχει διαδοστή κι' από αρκετούς σημερινούς Έλληνες. Όσοι όμως πολύ αγάπησαν ή πολύ διασκέδασαν με τον πασιγνωστό ήρωά του, με τον Πατούχα του, που είναι μία από τις πιο εύτυχισμένες δημιουργίες της ελληνικής πεζογραφίας, φαντάζομαι ότι θα θέλουν να μάθουν τη συνέχεια της ζωής του πέρ' από τις σελίδες του βιβλίου του Κονδυλάκη. Κ' έχουμε πηγές που μας λένε πολλά κ' ενδιαφέροντα. Μας βεβαιώνουν προπάντων ότι τα πρόσωπα του «Πατούχας» ήταν πραγματικά, παρουσιασμένα, φυσικά, σε λογοτεχνική ανασύσταση, και μάς δίνουν πληροφορίες που αξίζουν να τις μεταφέρουμε εδώ.

Γράφει ο κ. Μ. Κανελλής όταν διηγείται τις τελευταίες ημέρες του Κονδυλάκη στην Κρήτη, τις ημέρες της έπιστροφής: «Όμως στο γενέθλιόν του χωριό τον περιέμενε η ύστατή εκπλήξις: η Σπιριδολενία, ή ηρωίς του «Πατούχας», ύστερα από τριάντα έτη δεν είχε λησιμονήσει ότι αυτός ο «ψευδοτοντελικανός με τα ποδαρούκλες» την είχε... προσβάλει τότε, άπαθανάτισα αυτήν στην περίφημη ήθογραφίαν του. Και ώρμησε ματινομένη κατά του ένπνεύτος άνθρώπου, αυτή, ή πρώτη του έρωμένη, ή Σπιριδολενία, κραδαίνουσα μαυρομάνικην και ώμομην: «—Άτιμε! Γάστρες πάλι; άτιμε; Με πόμπες!... Μήθεες, μαρέ, στο χωριτί!...». Και όταν άκόμη έμυχορράγει, αυτή τον ύβριζει».

Γιά τον Πατούχα μας πληροφορεί ο κ. Γ. Κ. Τζαμουζάκης, άνιψιός του Κονδυλάκη: «Έτσι όπως φέγοντας (ο Κονδυλάκης) πριν από τριάντα χρόνια από το χωριό τους είχε κλεισει στην ψυχή του, για να τους γνωρίση ύστερα με τον «Πατούχα» του στο Παυελλήνιο. Από τους πρώτους ζήτησε ο Κονδυλάκης να συναντήσει τους πρωταγωνιστάς της ήθογραφίας του. Όλίγοι ίσως θα γνωρίζουν πως ο Πατούχας και όλοι οι άλλοι ήρωες της άθάνατης αυτής ήθογραφίας ήσαν πρόσωπα πραγματικά. Ο Πατούχας, που το πραγματικό του όνομα ήταν Μανώλης Γουρνιζομανωλάκης, ζούσε ακόμα, όδοντοπόρος σχεδόν. Ύστερα από τις άταξιες της πρώτης του νεότητος, άφειρώθηκε στη γη και στα ζώα του και ποτέ δεν ύποψιάστηκε την πανελ-

λήνια φήμη του. Πολλοί άνέλεβαν βέβαια να του μιλήσουν κατά καιρούς για την φήμη του. Μα ο άγαθος Γουρνιζομανωλάκης τίποτα δεν μπόρεσε να καταλάβη. Ο Κονδυλάκης, τον καμάρωνε. Τον καμάρωνε περισσότερο από τους άλλους».

Περισσότερες ακόμα πληροφορίες για τον ήρωα του Κονδυλάκη μας δίνει ο κ. Γιάννης Γ. Σφακιανάκης σε μία καλή σελίδα του: «Όλοένα σκαλώνουμε μπλεγμένοι μές' στα χαμόσκια που μυρίζανε νοτισμένο χώμα, όταν άκουσα να σπάζουν τα κλαδιά, να κελάνε τα άσπρα χαλίκια και τον Άπόγωνα να φωνάζη εκείνο το «καλόσ τονε που πρόβαλε...». Έκανε δράμα μές' στα θύμνα και φανερώθηκε μπροστά μας με τα μεγάλα χέρια κρεμασμένα ως περιττά και δυσκοινομήτα έξαρθήματα με τα μεγάλα πόδια, εις τα όποια είχε μεταδοθή το άσπασμα της κεφαλής, όλον εκείνον τον κολοσσόν όστις υπό την παραζάλην της άνθωποφοβίας έβάδιζεν ως στρατός, προσκόπτων εις τους λίθους. Στάθηκε ξαφνισομένος. Και μάς άγνάντευε με μάτι φοβισμένο κι' άργιωτό. Σα να ήθελε να πη: «Τί γυρεύετε έσείς στο βουνό μου;». Και κωτακύλισε από αλάκι σε αλάκι, σαν ξεροζυζόμενος βόαχος που πάει να βρή τη ρίζα του βουνού. Ο Πατούχας που δέν ήταν πιά ο Πρωτάς που φύλαγε τα πρόβατα του πατέρα του, μήτε κι' αυτός που σήκωνε τις κοτρόνες και τις άπέθνε εστους πόδας της Ζερβουδοπούλας, ως φόρον της δυνάμεως προς το κάλλος, μα ούτε κι' αυτός που είχε σκεφτή ενά σηκώση την Μαργήν όμοι με τον όνον επί του όποιου εκάθητο». Δεν είχαμε πιά μπροστά μας τον έφηβο που έπαρουσιάστη έξαφα μίαν Κυριακήν του 1863 δεκαοκτώ χρονών άνδρούκλακος ως εκεί πάνω με άνάπτυξιν καταπληκτικήν. Αυτός που μάς φανεώθηκε ένα άνοιξιότικο άπύροβο του 1928 ήταν ένα γερασμένο ζωό εξηναπέντε χρόνια μεγαλωμένο από τότε. Ένας ζήτορας του βουνού, μαλλιάρης και κουρελής, που δολάβερνε από δά κι' από κεί, σαν ένα θεόκυμο άργίμι. Τα σημάδια που άπ' αυτά μπορούσες να τον γνωρίσης ήτανε ή γίγαντωσύνη του, ή πατούσα του και ή πλατυχεριά του. Άπάντησε στο καλοπέρα μας μ' ένα μισοσβημένο μουγκανήτό που θαρρείς κι' έρχότανε άπ' τα δασιά και θεόγυμνα στήθεια του. Το βλέμμα του έμοιαζε σαν άσδόλη. Με το ψωμοσάκκουλο στον όμο και με τη δουκέντρα, που θα την είχε άπ' τα τσάπνικα χρόνια του, κύλησε από πέτρα σε πέτρα σαν ένας γέοικος κουφαλισομένος κορμός που ξεκόλλησε από το χόμα του. Κυττώντας τον καθώς χάνονταν στα μονοπάτια με τις μυρτίες μου φάνηκε πως έβλεπα τον έφηβο των δεκαοκτώ χρονών να κατεβαίη άπ' τη στήνη του στο χωριό με σκοπό να έκδικηθή το Σμυρνιό και να

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΕΛΙΔΑ 4

Εξοφλήθη Αθηνών 24/12/62

ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΥΠΟΘΗΚΕΣ

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΕΛΙΔΑ 1

κλέψη τῆ Μαργῆ τῆς Ζερβούδαινας».

Ἄλλὰ ὁ εὐρωτασμός τῶν ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τῆ γέννηση τοῦ Κουδουλάκη δὲν μᾶς ἔδωσε μόνο ἀξιόλογες κρίσεις γιὰ τὸ ἔργο του καὶ χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ γιὰ τοὺς ἥρωές του. Μᾶς ἐπέσφερε κ' ἓνα δίδαγμα, ποὺ ὀφείλω νὰ τὸ προβάλλω. Ὁ Κουδουλάκης ἔγραψε ὄλο σχεδὸν τὸ ἔργο του στὴν καθαρεύουσα, κι' ἀκόμα, σκληρὰ πολέμησε τὸν δημοτικισμό καὶ τοὺς πιστοὺς του. Καὶ ὅμως, αὐτὸς ὁ ἀδιάλλακτος, λίγο πρὶν πεθάνῃ, ἔκαμε μιὰν ἐκπληκτικὴν, — καὶ πολυσήμαντην, — ὁμολογίαν πίστεως στὴ δημοτικὴν. Τὸ τελευταῖο του ἀφήγημα, τὴν «Πρῶτη ἀγάπη», τὴν ἔγραψε στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ἔστειλε κ' ἓνα γράμμα στὸν Ἀριστο Καμπάνη, ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἡ γλωσσικὴ διαθήκη τοῦ Κουδουλάκη: «Μὲ πολλὴν ἐκπληξιν καὶ λύπην εἶδα εἰς τὴν ἐπιφυλλίδα σου τὴν γνώμην ποὺ ἐξέφρασε περὶ τῆς γλώσσης ὁ καθηγητὴς κ. Ν. Πολίτης. Γνωρίζω ὅτι ὁ κ. Πολίτης δὲν ἐπεδοκίμασε ποτὲ τὰς ἀκρότητας πολλῶν δημοτικιστῶν, παρασυρομένων ὑπὸ δῆθεν ἐπιστημονικῆς ἀντιλήψεως πέραν τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἀληθείας. Ἄλλὰ δὲν ἐφантаζόμην ὅτι θὰ ἐφθανε ν' ἀρνηθῆ τὴν ἀληθινὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους χάριν τοῦ τραγελάφου τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν καθαρεύουσαν. Ἐξέπληγην δὲ κυρίως, διότι γνωρίζω τὸν μεγάλον πατριωτισμὸν ἢ ἂν θέλῃς τὸν μεγάλον ἑλληνικὸν ἐθνουςισμὸν τοῦ κ. Πολίτου. Διότι τὸ γλωσσικὸν ζήτημα δὲν τὸ βλέπω ἐγὼ τόσο ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ αἰσθητικῆς ὅσον ἀπὸ πρακτικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἀπόψεως. Καὶ πιστεύω ὅτι μὲ τὴν καθαρεύουσαν εἶναι ἀδύνατον τὸ νέον ἑλληνικὸν ἔθνος νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἴδιον πολιτισμὸν καὶ νὰ βαδίσῃ εἰς τὸν προορισμὸν του. Ἀδύνατον μὲ αὐτὴν νὰ διδαχθῆ τὸ ἔθνος καὶ νὰ διδάξῃ ἄλλους, ὁμοεθνεῖς μὲν ἀλλ' οἱ ὁποῖοι ἕνεκα τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν ἀπέβαλαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ καθαρεύουσα δὲν εἶναι γλῶσσα, εἶναι τραγελάφος ὡς εἶπα. Ἐὰν εἶναι διάλεκτος, ὡς ἐτόλμησε νὰ ἰσχυρισθῆ ὁ κ. Σκιάς, ἄς τῆς κάμουν μίσην γραμματικὴν, ἄς μᾶς δείξουν τὰ δοκίμια τῆς, ἄς μᾶς περιγράψουν τὸν ὀργανισμὸν τῆς. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν μποροῦν νὰ τὸ κάμουν διότι τὸ χάος δὲν περιγράφεται καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ σταθερὸν καὶ κανονικόν. Ἄλλ' ὅτι ἐγίνετο ἕως τῶρα, θὰ γίνεταί πάντοτε. Θὰ μᾶς διδάσκουν τὴν ἀρχαίαν γραμματικὴν διὰ νὰ μανθάνωμεν τὴν νέαν γλῶσσαν, τὴν διάλεκτον τοῦ κ. Σκιά. Κι' ἔτσι οὔτε τὴν ἀρχαίαν, οὔτε τὴν νέαν θὰ μανθάνωμεν. Μόνον δὲ μὲ πολὺ κόπον καὶ μακρὰς προσπάθειας θὰ τὰ καταφέρωμεν νὰ γράψωμεν κουτσά - στραβά ἓνα μίγμα, διαφόρου συστάσεως καὶ ποιότητος ἀπὸ ἀρχαίους καὶ νέους τύπους, ἀπὸ πολλοὺς ἀρχαϊσμοὺς καὶ φραγκουττικῶς νεολογισμοὺς. Καὶ αὐτὰ ὀλίγοι, διότι οἱ περισσότεροι μόνις κατορθώνουν νὰ γράψουν μιὰν ἐπιστολὴν καὶ αὐτὴν μὲ πολλοὺς δισταγμοὺς καὶ ἀμφιβολίας καὶ διὰ τὴν ὀρθογραφίαν καὶ διὰ τὴν σύνταξιν καὶ διὰ τὴν κυριολεξίαν».

Τί σωστές, τί προφητικῆς, ἀλλὰ καὶ πόσο ἐπίκαιρες παρατηρήσεις! Λές καὶ τίς κάνει αὐτὴ τὴ στιγμή ὁ Κουδουλάκης ἀπὸ τὸν τάφο του, γιὰ νὰ προσφέρει ἀκόμη μιὰν ὑπηρεσίαν: γιὰ νὰ βοηθήσῃ στὴ ρύθμισιν τοῦ μεγάλου ζητήματος τῶν ἡμερῶν μας, τοῦ ζητήματος τῆς Παιδείας.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

Ε
Κ
Τ
Κ
Λ
Π
Τ
Σ
Τ
Ι
Μ
Φ
Τ
Μ
Σ
Π
Τ
Ω
Ο
Τ
Ο
Τ
Α
Β
Ρ
Ν
Ο
Ρ
Τ
Α
Κ
Π
Φ
Λ
Κ
Ρ
Ο
Χ
Σ
Ρ
Ο
Ν
Ο
Θ
Μ
Ε
Χ
Ε
Α
Π
Α
Τ
Ω
Κ
Υ
Μ
Λ
Ν
Ω
Π
Τ
Ι
Κ
Ε
Ν
Τ
Ε
Μ
Ρ
Κ
Ε
Ρ
Ε
Ν
Ω
Ω
Τ
Λ
Ν
Ρ
Τ
Φ
Τ
Ε
Δ
Τ
Ο
Κ
Υ
15

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

(Τέλος τῶν Ρομαντικῶν)

ΤΟΥ

ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

Ακαδημαϊκοῦ

2

από Βιβλ. Κρατ. Παιδ. Γραμ. Κτγ. 7128/20-8-58

ΣΥΝΕΧΙΖΟΥΜΕ παρακολουθώντας τό Χρονικόν βίου ενός δυνατοῦ Κρητικῆ συγγραφέα: τοῦ Ἰωάννου Κονδυλάκη, Κρήτη, 1879. Ἐκείνη τή χρονιά ἐφθασε στά Χανιά ὁ Κονδυλάκης, ἐρχόμενος ἀπ' τό χωριό του, κι' ἐγίνε γραμματικὸς στά Δικαστήρια.

«Ἐφερε —τόν περιγράφει ὁ συμβολαγιαγράφος ἐκείνου τοῦ καιροῦ Φουρναράκης— κρητικὴν ἐνδυμασίαν, ἕνα φασάκι τουρκικόν, δρόκαν πολυπτυχον καὶ μακράν, ζώνην ἐρυθράν, ὑποκόμισον χρωματιστόν, καὶ παπούτσια καὶ ὄχι στιβάνια. Ἡμέραν τινά, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι βρακοφοροῦντες κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι, ἐφόρεσαν εὐρωπαϊκά κατ' ἀνώτεραν διαταγὴν».

«Ἐπειτα ἀπ' τὰ Δικαστήρια κι' ἀπ' τὴ δασκαλική, ἦρθε στὸν Κονδυλάκη ὁ ἄλλος δαίμονας. Αὐτός πού θά τόν δυναστεύει σ' ὅλη του τὴ ζωὴ: τό πάθος νά γίνη λ ὀ γ ο ς ἡ εἰκόνα καὶ τό αἰσθημα, νά πειθαρχήσουν καὶ νά γίνουν σελίδα κειμένου. Ποιὸς εἶναι ὁ κόσμος αὐτοῦ τοῦ νέου Κρητικῆ πού ἀρχίζει τότε νά καταγράφη τὰ αἰσθηματά του; Εἶναι, βέβαια, ἡ Κρήτη, τὰ παλικάρια τῆς πού ἐτοιμαζόνται γιὰ πόλεμο καὶ οἱ γερόντοι τῆς πού ἀφηγοῦνται γιὰ τοὺς πολέμους πού κάμανε μέ τοὺς Τούρκους καὶ μέ τοὺς Μισιρλήδες, εἶναι τὰ παραμύθια καὶ τὰ ὄνειρα γιὰ τὴν ἐλευθερίαν. Εἶναι αὐτό πού συγοψίζεταί σέ μιά λέξη πού ἀγαπούσαν κατ' ἐξοχὴν οἱ πατέρες μας: τό πνεῦμα τοῦ ἀ λ υ τ ρ ῶ τ ο υ. Τό ξέρω καλά κι' ἐγώ αὐτό τό πνεῦμα, γιατί γεννήθηκα σέ ἀλύτρωτη περιοχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στή Μικρασία. Ἦταν — αὐτό τό πνεῦμα — μιά μυστικὴ περιοχὴ τῆς ψυχῆς πού τὴν θέρμαινε ἡ παράδοση τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς εὐκλείας, μεταφευμένη σέ μορφή παραμυθιοῦ καὶ θρύλου καὶ θαύματος ἀπὸ στόμα σέ στόμα, ἀπὸ γενιά σέ γενιά, ἀπ' τοὺς ἀπλοϊκοὺς πατέρες μας καὶ τίς μητέρες μας, ἀπ' τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς ἱερεῖς, μέσα στοὺς αἰῶνες τῶν κατατρογμῶν, ἀπ' τὴν Ἀλωση κι' ἐδῶ. Ὁλα ἔτειναν σὸ νά θυμίζου πῶς ἤμαστε ἡ συνέχεια πῶς ὀφείλουμε νά κρατήσουμε τὴ συνέχεια γιὰ νά λυτρωθῶμε. Αὐτό κάποτε παρατραβοῦσε σέ προε-

Συνέχεια εἰς τὴν
= ὀην σελίδα

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Συνέχεια εκ της 1ης σελίδος

κτώσεις απρόβλεπτες. 'Αλλά ήταν ωραίο, γιατί έρχόταν από αγνότητα. Στην περιώνυμη 'Ακαδημία των Κυδωνιών του Καίρη και του Βενιαμίν, ο περιηγητής Didot βρήκε, πριν απ' τó 1821, να διδάσκουν από σκηνής την 'Εκάθη του Εύριπίδη και τους Πέρσες του Αισχύλου, στο αρχαίο κείμενο, με κλειστά τα παράθυρα, για να μή βλέπουν οι Τούρκοι πώς οι μαθητές - ήθοιοι βαστούσαν όπλα και νομίσουν πώς ετοιμάζεται επανάσταση. Και είχαν ψηφίσει και ένα νόμο, οι μαθητές της 'Ακαδημίας των Κυδωνιών, να μιλάνε στην αρχαία ελληνική. «'Επιμελείσθαι έκαστον έλληνιστί όσον οϊόν τε συνδιαλέγεσθαι. "Ος δ' αν μή θέλη τουτο, σελίδα άμηνικήν, ένώπιον ήμών ιστάμενος, άπαγγέλλειν άποτισάτω τμήμα».

Οι παλαιότεροι αυτού του 'Αλυτρώτου 'Ελληνισμού θυμούνται ακόμα τούς γερόντους τούς γονιούς τους να μαζεύουν γύρω τους, τις νύχτες, τα παιδιά τους και να τούς λένε ιστορίες του ελληνικού παρελθόντος, όπου όλα ήταν άποπνευματώμενα, χωρίς σκιές. "Ολοι οι ήρωες ήταν άρχαγγελοι, προχριστιανικοί και χριστιανικοί και των καιρών της 'Αλώσεως, όλοι ίδιοι, με φωτοστέφανο και μή σπαθί, και με ρομφαία — και με τό λόγο που ήταν ρομφαία.

Αυτός ήταν ο μυστικός κόσμος της νεότητος και του παιδιού αυτού της Βιάννου, «μέ τό φεσάκι τό τουρκικόν και με την βράκαν την πολύπτυχον και μακράν», του 'Ιωάννου Κονδυλάκη. Θεωρώ έντελώς χαρακτηριστικό ότι στην πρώτη - πρώτη νεότη του προσγράφεται μία άνακρίωνση που έκαμε, αυτός πρώτος, για μία δημόδη παράδοση της Βιάννου. 'Αναφέρεται στο πιο ωραίο ελληνικό παραμύθι, στον Μέγ' 'Αλέξανδρο, και σ' έναν άθλο του. Ποιός ήξερε ότι ο λαός αυτός εδώ της Κρήτης είχε βάλει κι' αυτή την όμορφη στον ήρωα του 'Ελληνισμού, ότι του άποδίδει τον άθλο πώς αυτός, ο Μέγ' 'Αλέξανδρος, άνοιξε τό στενό του Βοσπόρου και ένωσε τη Μαύρη Θάλασσα με την 'Ασπρη; 'Ο 'Ιωάννης Κονδυλάκης δημοσίευσε την παράδοση της Βιάννου, για την όποια μιλώ, στα 1887. Είναι σ' ένα τμήμα της έμμετρης και στο άλλο αφήγησή σε πεζό. 'Ο τίτλος της είναι: «Τραγούδι τ' 'Αλεξάνδρου και τ' 'Ελένης».

«'Αλέξανδρος ο βασιλιάς καράβια ν' άρματώνει
βάνει πανιά μεταξωτά κι' άπάργυρα κατάρτια,
χιλιάδες δέκα κι' έκατό βάνει στρατιώτες μέσα».

'Ο κόσμος έρώτα:

—«Για πού όρδινιάζειτ' 'Αλέξανδρος ο πολυχρονέμος; Είναι τάχα άκόμη ρηγάτα που δέν τον έπροσκυνήσασι; Είναι κόσμος που δέν τον έκαμε δικό του;».

Μά κανείς δέν ήμπόρειε να πη για τό σκοπό του βασιλιά. Τόν ήξερε μονάχα ή 'Ελένη πού, για να στέρξη να τον παντρευτή, του είχε βάλει τον όρο:

«'Αν θές, 'Ελένη, μούλεγε, τη θάλασσα ξαλιώ την,
αν θές την άμμο, τη μετρώ κουκι - κλαδί για σένα.
— Δέ θέλω έγώ τη θάλασσα, την άμμο να μετρήσης,
μόνο τη Μαύρη θάλασσα να σμίξης με την "Ασπρη».

'Ο 'Αλέξανδρος δέχτηκε τον όρο και κίνησε με την άρμάδα του για τα στενά του Βοσπόρου.

Πέρασαν μήνες και μαύροι καιροί για την 'Ελένη. Οι βάγιες της πολεμούσαν να την παρηγορήσουν, μά αυτή δέν έλεγε σε κανέναν τον όνομα της.

'Αξαφνα:

«Μία μέρα άγροικά βοή' ξετρομισμένη στέκει.
Θωρά τη θάλασσα ψηλά, φουσκώνει και μουγκρίζει.
Είδες τά μαύρα σύννεφα τάρος σαν τά ζυγώνει,
πώς όρες κουλουριάζονται κι' όρες ξαπλούν και
(φεύγουν,
έτσά κ' ή Μαύρη θάλασσα άγρια κατεβαίνει
κι' όρες κουκλώνει τη στεριά κι' όρες ξαπλώνει,
(φεύγει».

Τότε, λέει ή παράδοση, απ' τά νερά της Μαύρης Θάλασσας πού χυθήκανε στη Μεσόγειο, ή "Ασπρη θάλασσα φούσκωσε και σκέπασε πολύ μέρος απ' τά παράλια της Κρήτης.

'Ο Κονδυλάκης έγραφε πώς ή διήγησή αυτή είναι «λείφανον παραμορφωμένον» της αρχαίας παραδόσεως των Σαμοθρακών, που μνημονεύει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, για τό άνοιγμα του Πορθμού του Βοσπόρου απ' τά νερά της Μαύρης Θάλασσας πού ξεχειλίσανε και χύθηκαν μες στη Μεσόγειο.

'Ο κ. Σπυριδάκης, ο Διευθυντής του Κέντρου Λαογραφίας της 'Ακαδημίας 'Αθηνών, σε μία μελέτη του για τό θέμα δέν δέχεται αυτήν την έρμηνεία. Πιστεύει ότι θα «έκυκλειτο» στο λαό κάποια αρχαία παράδοση με ήρωα ενός παρόμοιου άθλου, τον Μέγ' 'Αλέξανδρο ή κάποιον άλλο. Και ότι απ' αυτήν την αρχαία παράδοση προήλθε ή δημόδη παράδοση της Κρήτης. Και για να στερήσει τη γνώμη του μνημονεύει την παράδοση που άναφέρει ο Δανιήλ, Μητροπολίτης 'Εφέσου του 15ου αιώνα, που παρουσιάζει τον Μέγ' 'Αλέξανδρο να έχη καταπιαστή όρυγμα «έν τώ άκρω του της 'Ερυθράς θαλαττίου κόλπου» — δηλαδή τό άνοιγμα της διώρυγος του Σουέζ!

Ποιά να είναι ή άληθινή καταγωγή αυτής της κρητικής παράδοσης που δημοσίευσε ο Κονδυλάκης; 'Εμάς μάς ενδιαφέρει ότι ο Κονδυλάκης την καταγράφει πρώτος. Αυτός είναι ο κόσμος που τον συνταράζει απ' τά νερά του: ή Κρήτη και οι θρύλοι της, και τά παλικάρια, και τά βουνά, και οι πόλεμοι για την έλευθερία, και τά πλάσματα του Θεου όπως είναι, με αίμα και με σάρκα. "Οχι παραμορφωμένα απ' τό κίνημα των ρωμαντικών — όπως όλα τά κινήματα — είχε φτάσει τότε κι' αυτό, στους χρόνους τούς λίγο πριν απ' τον Κονδυλάκη, στην ήπειρωτική 'Ελλάδα και έταλάνιζε τούς λογίους της, τούς ποιητές της, τον καθαρεύοντα λόγον τους και τούς περιπαθείς άναγνώστες τους.

Μνημονεύσαμε τούς ρωμαντικούς. Μιλώντας για τον Κονδυλάκη, για τη γενεά του που διαδέχτηκε τότε τούς ρωμαντικούς, είναι ανάγκη να δοθε μήνο οι νησιώτες της πεζογραφίας μας, ο Παπαδιαμάντης, ο Μωραϊτίδης και ο Κονδυλάκης. Είναι, άληθεια, έκπληκτικό — όπως διερωτώνται και οι ξένοι μελετητές της ιστορίας της Τέχνης — πώς αυτό τό κίνημα, πνευματικό και λογοτεχνικό, που άρχισε απ' τη ρωμαντική σχολή της 'Ιένας, κίνημα καθαρά γερμανικό, δηλαδή κατ' έξοχην άντιμωσαικό, άντιελληνικό, διαποτισμένο απ' τό συμπιεσμένο πάθος της γερμανικής ψυχής — είναι έκπληκτικό πώς βρήκε άπήχηση στη Μεσόγειο και στην 'Ελλάδα. Τί ήταν ή 'Ελλάδα της εποχής των ρωμαντικών; 'Ενας λαός καταματωμένος, άπλωκάν άγρωστών, και κυρούλες του πένθους, έρείκια αρχαίων ναών και καλύβες των συγχρόνων, κάστρα βενετσιάνικα και λίγα κτίρια νεοκλασικά, φουστανέλλες και λαγούτο και δημοτικό τραγούδι και 'Ερωτόκριτος. Και γραφικότης πολλή. Την δίδει ωραία ο 'Αριστοτέλης Κουρτίδης μιλώντας για τον 'Αλέξανδρο Ραγκαβήν. «'Εζησε — γράφει για τον Ραγκαβή — τούς πλήρεις άπροσδοκίτων χρόνους της εξέλιξεως των ήθών έν 'Ελλάδι από τουρκικά έως φραγκικά. Είδε ύπουργούς να γράφουν επίσημα έγγραφα σταυροπόδι εις τό έδαφος, επί του γόνατός των και κυρίας κρεμαμένες εις την ράχην κυριών διά να περάσουν λασπόδη δρόμον. "Ητο σύγχρονος των άνδρών του άγώνος, των όποιων τίνες, ως ο Κριεζής, διέσχίζον τάς όδούς χρυσοντυμένοι και παρακολουθούμενοι από ένοπλον φρουράν φουστανελλοφόρων παλικαριών».

Πώς ήταν δυνατόν να περιβάλλονται από τέτοια ζωή οι συγγραφείς του καιρού εκείνου και να γράφουν διηγήματα ονομαζόμενα «Γλουμιμάουθ», «Τό Κακουροδικεϊον της 'Ελισαβετιάνης», «Οι 'Ανασταί της "Ανσεϊ»; "Οχι μόνο οι στίχοι τους, αλλά και τά ιστορικά μυθιστορήματα που έγραφαν, τά περισσότερα είναι κατά βάσιν ρωμαντικά. "Ολα ποντοπορούν σε μίαν άτμόσφαιρα βολή — οι ήρωες, οι έτοιμοθάνατοι χωρίς παρθένας, οι πράξεις, οι φόνοι, τά επίθετα, οι όλοφουρμοί.

"Ομως τό μελέμι που φασά σ' αυτόν εδώ τον τόπο, πάνω στις κολώνες των αρχαίων ναών, τις μέρες του καλοκαιριού, και τό φώς που όργώνει τις επιφάνειες και τις άποκαλύπτει μ' έναν τρόπο βίαιο, σά να είναι ψυχή μες στα πράγματα που πρέπει ν' άποκαλυφθή, — όλα εδώ έχουν ένα ήθος που άποκρούει τά ήμίφωτα και τά μυστικοπαθή. 'Ο καμμός είναι άπλός και βαθύς, σαν την κόψη του μαχαίριου, τό πάθος του άνθρώπου άρρενωπό ως τό θάνατο. Πώς μπόρεσε να επικρατήσει στην 'Ελλάδα, σ' αυτήν την ώρισμένη ώρα, στα μέσα του 19ου αιώνα, μέσα σ' αυτό τό φώς, τό κίνημα των ώχρών, των περιπαθών και των στεναζόντων ρωμαντικών; "Αλλη εξήγησή δέν ύπαρχει: τούτος εδώ ο τόπος άρέσκειται στην άντίφαση. Τό ελληνικόν μέτρον, που είναι ή ύψιστη κατάκτηση της τέχνης του, προϋποθέτει την άντίφαση. Οι ρίζες του διαλόγου είναι εδώ πολύ αρχαίες. 'Αντιπαρεθέτουμε διαρκώς στο κάθε τι την άντίφασή του, στη ζωή, στον στοχασμό, στην τέχνη, στη θρησκευτική μας άγωγή. Είμαστε ταυτοχρόνως καθαρού παιχνιδιού που δέν μπορούμε να τό ξεφύγουμε, είτε γιατί ή εύμετάβολη φύση που μάς περιβάλλει μάς οδηγεί κατά εκεί, είτε από άνάγκην μιμήσεως, είτε γιατί ή άνάγκη της άρμονίας, που έγινε νόμος, στίς καλύτερες ώρες του εύρωπαϊκού πνεύματος, χρειάζεται αυτήν την άνενη άντίφαση.

'Η άρετή και τό μέγεθος της γενεάς του Κονδυλάκη, που ήταν ή γενεά του Παπαδιαμάντη, του Παλαμά, του Βλαχογιάννη, του Γρυπάρη, του Καρκαβίτσα, του Ξενοπούλου ήταν αυτή: "Οτι έγινε ή γενεά της επιστροφής. 'Ο αίθεροβάμων διάλογος των ρωμαντικών είχε τελειώσει. Τό "Εθνος έπρεπε να άνακτήση τη φωνή του και να θεμελιώσει παράδοση της τέχνης του. "Ετσι άρχισε ή 'Αναγέννηση. 'Ο Παπαδιαμάντης επιστρέφει τά 'Ελληνικά Γράμματα στη Σκίαθο και στην άπλότητα των ελληνικών χριστιανικών καιρών, ο Κονδυλάκης στο μύθο της Κρήτης, στους άντρες και στις γυναίκες των βουνών της, ο Παλαμάς στο Μεσολόγγι και στο θρύλο του Βυζαντίου, ο Ξενοπούλος στο Ζάντε. Και λίγο άργότερα, ο Σικελιανός στη νεύση της γής του και στην αιωνιότητα των Δελφών, και ο Καζαντζάκης στην «Κρητική ματιά του».

Τότε γράφεται μνημείο ωραίο των Γραμμάτων μας ο «Πατούχας» του Κονδυλάκη.

ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ